

Легендарний майор Вихор — Євген Березняк — розповідає, як рятував Краків від зруйнування, пройшов пекло гестапо, НКВС та знайомився з Остапом Вишнею за чаркою горілки

Відомий радянський розвідник майор Вихор, він же капітан Голос, рятує Краків, живе на столичному Печерську разом із дружиною. І у свої 92 роки Євген Степанович Березняк бадьоро виглядає, має світлий розум, феноменальну пам'ять та прекрасне почуття гумору. От тільки очі вже гірше бачать... Євген Степанович уже не дивиться телевизор, не читає газет. Але найближчим часом планує видати нову редакцію своєї книги «Пароль «Dum spigo...»». У цьому колишньому розвіднику допомагає вірний друг, дружина Катерина Кузьмівна — вона читає Євгену Степановичу макети й вносить правки.

Розвідник Березняк і справді феноменальна постать — його ім'я назавжди ввійшло в історію Другої світової війни. Має він і власну зірку на Алеї слави Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних сил СРСР. Його ім'я — у списку Міжнародного видання для бібліотек Європи «Солдати ХХ століття». Серед мільйонів подвигів за час Світової війни до книги відібрали лише 200. Серед видатних фронтовиків — і наш земляк. Розвідувальна група Євгена Березняка «Голос» врятувала від знищення древнє місто Краків: гітлерівці замінували Ягеллонський університет, де працював Коперник, резиденцію польських королів Вавель, Маріацький костел, театр Словацького... Якби не подвиг радянських розвідників, людство назавжди втратило б ці перлини. Доля ж самого Євгена Степановича — парадоксальна, нереальна й неправдоподібна, дійсно схожа на сценарій пригодницького фільму. Але аж ніяк не романтична, а доволі важка. Довелося побувати Євгену Березняку і в лапах гестапо, дихати в обличчя смерті, пити горілку з відомими людьми епохи й приховувати державні таємниці від найближчих людей. Про все це легендарний майор Вихор розповів «Україні молодій».

«Я капітулював перед школярами» — Євгене Степановичу, ви — учитель, а стали відомим розвідником. Як так склалося, як ви зважилися на такий різкий поворот долі?

— Знаєте, мене часто запитують: чому я став розвідником, як я ним став? Скажу, що я, очевидно, ніколи б не був розвідником, якби не було війни. Війна мене ним зробила. Я справді починав свою трудову діяльність у школі, у початкових класах, учив діток, але вони мене, чесно кажучи, трохи відлякнули від школи: я їх прошу, щоб була тиша, а вони шумлять, я прошу, щоб зупинили сутичку, а діти її посилюють — ніяк не слухали. І я побачив, що зовсім не справляюся. Словом, я перед ними капітулював (посміхається). Так опинився у Дніпропетровську, вступив до Гірничого інституту імені Артема. І навіть отримав звання «гірничий майстер». Але 33-й рік примусив мене повернутися до села. Там, щоправда, я не одержав кращого життя і більшу пайку хліба — лише 8 кілограмів кукурудзяного борошна на місяць, яке я ділив на щодень склянками. Але там я по-справжньому полюбив дітей, а вони — мене. Там, у складній ситуації, дізнався про справжню дитячу дружбу, доброту й знову став учителем. І до війни я пройшов у швидкому темпі всі щаблі — від учителя початкових класів до директора школи. Війна ж застала мене у Львові на посаді завідувача міським відділом народної освіти. Мені було тоді 24 роки. Тоді я, до речі, за педагогічну діяльність уже був нагороджений медаллю «За

трудова доблесть». Ця медаль у мене — одна із найдорожчих нагород. Вручав мені її Михайло Калінін — всесоюзний староста — у Кремлі. Це були незабутні дні...

— *А потім почалася війна...*

— Так. Можна сказати, що я пішов на війну зі свого робочого кабінету. У перший же день війни, 22 червня, я одержав зброю і був зарахований до винищувального батальйону. Ми були направлені на околиці Львова для знищення німецького десанту. Так оцей учитель потрапив на війну...

«Я знав німецьку армію краще, ніж радянську» — *А коли почалася підпільна робота?*

— Я повернувся до Дніпропетровська, де мені й запропонували залишитися у німців, у партійному підпіллі. Там я два роки виконував завдання: працював на залізниці робітником, при німцях влаштували мене на фірму «Украєнель», що займалась постачанням німецькій армії нафтопродуктів. У мене було основне завдання — інформувати населення про реальний стан справ на фронтах, про злочини німців. Ми виготовляли листівки із закликом бойкотувати заходи німців, не давати їм теплого одягу, їжі. Після виконання завдань по лінії підпілля я деякий час працював в обласному комітеті партії Дніпропетровська, завідував сектором інформації, мав досить пристойну заробітну плату, квартиру. І казали, що для мене війна вже закінчилася: мовляв, я зробив усе, що міг. Але я відповів, що маю бути разом зі своїми колегами до кінця.

— *І ви не залишилися, знову пішли на фронт. Але чому? Вас ніхто б не засуджував, ви мали статус і непогане утримання...*

— На окупованій німцями території я був свідком страшних злочинів фашистів. При мені в Дніпропетровську, на заводі, де ремонтувалися німецькі танки, один робітник не витримав знущання німецького офіцера й вдарив його по обличчю. За це гітлерівці розстріляли не тільки цього чоловіка, а й сто заручників — це були старі люди, діти... На моїх очах сотні мешканців Дніпропетровська в одну ніч 1943 року були повішені на вулицях міста лише для того, аби устрашити населення. Одного ранку на своєму подвір'ї я побачив на дереві повішеного чоловіка з табличкою: «Він слухав московське радіо». Його повісили тільки за це! Я знав, що німці розстріляли кількох 11-річних хлопчиків за те, що вони носили хліб партизанам. Я знав про ці злочини. Я не міг залишити своїх колег, однолітків, сказати: ідіть собі, воюйте далі, а я буду осторонь. Тому пішов у військову розвідку й учився в Москві півроку в школі Генерального штабу. Детально вивчив німецьку армію — знав її краще, ніж радянську, одержав навички розвідника, які мені дуже були потрібні. І тоді я був відряджений на фронт, мені дозволили укомплектувати групу, дали пропозиції: на заступника — Альошу Шаповалова, Анку Жукову як радистку. Я схвалив їхні кандидатури. Так була створена група, яка й десантувалася у район Кракова.

«Із чотирьох розвідників виживав лише один» — Фахівці казали вам про невеликі шанси на успіх, на порятунок?

— Ми знали, що закономірні втрати розвідників оперативної розвідки — 75 відсотків. Із чотирьох лише один міг розраховувати на те, що він повернеться живий. А троє були приречені заздалегідь. Ми не за наказом летіли — на такі завдання так не відправляли. Лише за власним бажанням! І ми летіли на завдання, коли наша держава вже була в основному звільнена від фашистів. Так ми були виховані... Ми хлопчиками із заздрістю дивилися на офіцерів у погонах — ми молилися на цих людей. Ми їх шанували. Зараз цього, на жаль, немає...

— *Ваша група зробила велику справу — їй вдалося добути план замінування Кракова, ви врятували історичне місто від повного знищення...*

— Найважливіше, що нам вдалося добути документи про склад і місце дислокації 17-ї гітлерівської армії. Ми їх передали командуванню. Пізніше стало відомо про замінування Кракова. Цей план наші розвідники роздобули завдяки затриманню німецького інженер-майора — він мав безпосереднє відношення до замінування. Цей майор, до речі, сидів два тижні у моїй землянці й креслив плани. Потім ми отримали підтвердження цієї інформації: німці планували запустити радянські війська у місто й підірвати Краків разом із солдатами. Але наші військові оперативно зреагували, і місто було врятоване.

«Мене мали відправити на гільйотину» — У своїх книгах ви зазначаєте, що дуже часто від смерті вас відділяли міліметри, секунди. Розкажіть про такі моменти.

— Я нарахував 12 смертельно небезпечних ситуацій у своєму житті. Найважча з них це, очевидно, — втеча на краківському ринку Тендетта. На другий день після приземлення у Польщі я потрапив до рук гестапо, у камеру смертників. І гестапівці не приховували, сказали, що з цієї камери живим ніхто не виходив — це, мовляв, така пересадка на той світ. І я це розумів. Я склав легенду про те, що я — маршагент, і гітлерівці повірили. Я повідомив, що з 24 по 27 серпня повинен продавати годинник «Омега» на краківському ринку Тандетта. Резидент, я сказав, упізнає мене по темно-синьому костюмі. До мене мав підійти, за легендою, чоловік середнього віку і запитати: «Чи давно я з Києва?» Тобто я мусив чотири дні ходити на краківський ринок. 27 серпня був останнім днем призначеної зустрічі. Якби я в цей день не втік, то мене б розстріляли чи повісили — це в кращому разі. У таких випадках відправляли на гільйотину — відрубували голову. Коли ж я йшов на краківський ринок востаннє, прийняв рішення: за будь-яких обставин утікати й краще загинути там, але не повертатися на гільйотину. Але обставини склалися неймовірним чином: почалася облава на валютників, здійнялася стрілянина й паніка. Тисячі людей кинулися бігти, і мене людською хвилею знесло з місця, відірвало від охоронців. Я не розгубився і найближчого охоронця (він був у темних окулярах) ударив у скельця, аби позбавити можливості мене хапати чи стріляти. Натягнув на себе капелюха (усе так, як показано у фільмі!)... Усе вирішили секунди.

Друга небезпечна ситуація — арешт моєї радистки. 16 вересня (це вже після втечі, коли вже група почала працювати) зранку наш будинок, де знаходилися я і моя радистка, оточили німці. На горище забралися гітлерівці, стягли Ольгу (вона якраз передавала інформацію, працювала на «ключі» й не встигла скористатися пістолетом). А я був у схованці, під сіном. Будинок, у якому ми мешкали, складався із двох половин: одна — житлова, там була польська родина, друга — сіновал від самої підлоги. З боку лісу — дощата стіна, у ній можна було підняти дві дощечки й зануритися під сіно. Дощки опускалися — і жодних ознак життя. А для того щоб і зовсім не було видно слідів, біля стіни господар ставив лавку. І коли Ольгу стягли з горища, її посадили на цю лавку. Тобто я опинився від німців на відстані однієї дошки. Гітлерівці почали допит радистки, скидали сіно, проколювали його багнетами. Із одного боку — багнет, із іншого — багнет. А посередині — я. Кашлянув би я чи поворухнувся — все б пропало. І півтори години тривав цей допит...

Мене часто студенти запитують: ви ж знали, у яку біду потрапила ваша радистка, господар радіоквартири, а ви сиділи там мовчки! Для мене це була справжня каторга. Мені там, у сховищі, ці півтори години було важче сидіти, ніж у камері смертників. Але я не мав права зробити по-іншому. Стрільав я непогано й міг би вбити кількох німців, але б загинула Ольга, господар квартири, спалили будинок, загинув би я. А головне — ми провалили б завдання. Заступник мій був у Кракові, друга радистка — теж у Кракові, вся агентура була зв'язана зі мною. Завдання б не виконали... Тому я й мовчав.

«У Москві йшов Парад Перемоги, а я за дротом вантажив вугілля» — Але після виконання завдання вас очікувало нове випробування долі — колючий дріт і табір НКВС.

— Так... Про свій арешт і втечу з гестапо я повідомив уже після повернення із завдання. Якби я доповів про це одразу, моєму заступнику просто наказали б мене застрелити.

— *І ви там, у таборі, зустріли перемогу...*

— Не зовсім так. День Перемоги я зустрів на фронті, у Німеччині. Коли був парад із нагоди перемоги у Москві, я був у таборі НКВС №174, вантажив вугілля... Голодний... Так прикро було... Мені стільки смертельних ситуацій у житті випало — й такий фінал... Чесно кажучи, у таборі НКВС мені було морально важче, ніж у камері смертників у гестапо...

— *Ви й надалі, у мирний час, залишалися під ковпаком спецслужб?*

— Так і є. Увесь цей час я був під ретельним наглядом органів безпеки. Наша контррозвідка, наші органи безпеки не могли повірити, у них не вкладалося у голову, що я побував у гестапо, утік звідти і вижив. І знаєте, я не дуже й дивуюся: тому що це й справді неправдоподібно, неймовірно виглядає. Але так було!

А хіба ж правдоподібно, що на нас працював тривалий час керівник Абвер-команди? І передавав нам дуже цінні документи. А хіба правдоподібно, що моя радистка, побувавши в лапах гестапо, залишилася жива, продовжувала працювати?

Я вивчав форми й методи роботи контррозвідки і знав, із ким маю справу. Я не дуже журився через те, що був під наглядом. Посади мене не позбавляли, я був депутатом міської ради. Але про нагляд я знав. До мене мій сусід, директор фабрики, зайшов якось на вечерю, випив чарку, другу, третю, а потім і каже: «Слухай, а хто у тебе бував минулого тижня удома?». А я йому кажу: «Яке твоє діло?». А він: «Та я, розумієш, повинен щотижня інформувати КДБ, хто і коли у тебе був...».

Мене навіть до Польщі не пустили, коли надійшло перше офіційне запрошення. Працівники ЦК Компартії сказали: «У Польщу ми вас не пустимо — там дуже небезпечна ситуація». А я їм відповідаю: «Знаєте, у серпні 1944 року в Польщі ситуація була складніша: там було управління Абверу, гестапо, 15 тисяч перевдягнених агентів. А ви мене туди закинули!»

«Після фільму «Майор Вихор» я отримував щодня 300—400 листів» — Ви були прототипом відомого майора Вихора. Про вашу групу й подвиг знято відомий фільм... Там все відповідає дійсності?

— У фільмі «Майор Вихор» дійсно показано діяльність нашої групи — усе на підставі документів Генштабу Збройних сил СРСР, свідчень учасників цих подій. Перед тим «Комсомольська правда» надрукувала повість «Город не должен умереть». Юліан Семенов, автор сценарію, перший познайомився із моїм досьє у Генеральному штабі. І так з'явився фільм «Майор Вихор». Автор зі мною перед тим не зустрічався, і він пояснив чому: Юліан Семенов не хотів повністю «з'їхати» на документалістику — він же знімав художній ігровий фільм, із домислами, вимислами.

— *А фільм про себе вам сподобався?*

— Він непогано зроблений. В основу ж покладені події, які насправді були. Починається фільм із драматичного провалу майора Вихора — так було зі мною: я потрапив до гестапо. Це показано правдиво у фільмі: оці допити, втеча на краківському ринку Тандетта — це

все я пройшов. Провал нашої радіостанції, вербовка й робота керівника німецького Абверу на нашу групу — все списано з життя. Тому цей фільм — довгожитель, там багато правди про війну. А після цього, до речі, поляки зробили свій фільм, затим пішли документальні фільми — російські, українські, болгарські. Тільки в Україні їх створено близько 15.

— *Ваше життя після виходу «Майора Вихора» сильно змінилося?*

— Після фільму газета «Ізвестія» надрукувала велику статтю про мене: що майор Вихор живий, мешкає він у Києві, працює у Міністерстві освіти. І ця публікація викликала величезну хвилю інтересу до моєї персони. У статті не вказувалася моя адреса — лише місце роботи. У мене зберігається більше 7 тисяч листів із адресою «Київ, майор Вихор». Поштові працівники знали майора. Були дні, коли я отримував 300 -400 листів. Я не мав можливості відповісти на ці листи. Тому намагався це зробити у книзі «Я — Голос». По-перше, я хотів сказати, що я не майор Вихор, це автор сценарію ним зробив мене. А моє псевдо насправді «Голос». І кодова назва групи «Голос». Ще хотів підкреслити, що я не професійний розвідник, я розвідник воєнного часу. Не шпигун, а розвідник війни. Я не маю права називати себе професійним розвідником, бо був у армії та розвідці 5 років. Моя автобіографічна книга багато разів перевидавалася — в Україні, Росії, Польщі, Болгарії, Узбекистані. Загальний її тираж складає більше 2 мільйонів. Тепер же готуємо нову редакцію книги.

...А тоді, після публікації у газеті, був великий резонанс. У міністерстві, де я працював, ніхто не знав про моє минуле. А коли прочитали колеги в газеті, що прототип майора Вихора — це Березняк, у них був шоковий стан — на мене приходили подивитися: який же я є насправді?

— *А це правда, що ваш батько так і не дізнався, чим ви займалися під час війни?*

— Так, правда. Батько жив після війни десять років. Рідна сестра про все дізналася через 20 років. Дружина довідалася через багато-багато років. Я всюди писав у анкетах: служба в Радянській армії. Я не мав права казати щось інше. Поляки дізналися першими, і побував я в Кракові лише через 20 років після операції. У 65-му році була розкрита наша група.

«Із Остапом Вишнею ми познайомилися за чаркою» — Ви були знайомі з відомими людьми — Остапом Вишнею, Олесем Гончаром...

— Дійсно. Остап Вишня якраз приїхав у Львів, а я на той час завідував міським відділом народної освіти. Ми опинилися в одній компанії, нас познайомили. Простіше кажучи, познайомилися ми за чарчиною горілки. Остапу я дуже сподобався, а він — мені. Так що під кінець вечора ми вже обіймалися (сміється). Але ніхто ж тоді не знав про те, що я розвідник. Так я запросив Остапа до себе в гості, і він прийшов. Ми, пам'ятаю, пили пиво, і Остап жалівся на дружину, казав: «Розумієш, узяв я, як на гріх, із собою дружину до Львова. А вона мені забороняє чарку випити й постійно мене сварить».

А в Олеся Гончара я працював заступником. Він тоді був головою Ради миру. Ми з ним часто приймали російських письменників. Одного разу, пам'ятаю, я йому якось сказав: «Олесю Терентійовичу, а може, ви б розмовляли з російськими письменниками російською мовою?» А він каже: «Я з ними розмовлятиму лише українською. Нехай вивчають і нашу мову!» Ще пам'ятаю такий епізод із Олесем. Гончар написав сценарій до фільму «Бригантина». У студії Довженка була його презентація — на ній я був присутній, а Олесь не зміг прийти. Тільки потім після перегляду запитав, чи сподобався мені цей фільм? Я кажу: «Фільм хороший, вдало поставлений. Сподобався він, до речі, і

працівникам ЦК комсомолу». А він мені: «Та що це ви мені на такі авторитети вказуєте?! Для мене ви — авторитет, Євгене Степановичу!»

— *І з сином Івана Франка — Петром Франком — ви, кажуть, теж дружили?*

— У нас дійсно склалися теплі товариські стосунки. Хоча Петро Франко був значно старшим від мене. Він на той час був депутатом Верховної Ради України, викладав літературу в Львівському університеті. Петро Франко дуже добре грав у шахи, і ми час від часу зустрічалися із ним за шаховою дошкою. Я був злий від того, що постійно йому програвав. А він мені казав: «Ти на мене, друже, не ображайся. Ти просто погано граєш, тобі ще треба вчитися».

Дружив я також і з Ярославом Галаном. Був у нього на квартирі через годину після його вбивства. Взагалі з львівською інтелігенцією я добре дружив, вони мене шанували. Може, тому що я чимало зробив у Львові для того, аби він мав обличчя українського міста. Ми приїхали ж до польського міста. Коли я починав у Львові працювати, там було 114 шкіл, з них лише три — українські. А після трьох років моєї роботи у Львові стало 77 українських шкіл. Усе це робилося, знаєте, революційним шляхом, без погодження. Ванда Василевська, до речі, навіть написала Сталіну на мене листа: мовляв, збочується національна політика у Львові. Навіть почалося розслідування — це було якраз за два тижні до війни. Війна припинила його, а так, може, ще й перед Сталіном я відповідав би за свою роботу (сміється).

«У вітринах краківських крамниць стояли наші портрети» — *А як сьогодні живеться Євгену Березняку?*

— У мене немає жодних претензій до сучасної влади. Хоча я завжди був, є і буду в опозиції до влади, доки в державі не наведуть порядок. Мене дуже шанують у нашій новій державі. Я за десять років по військових сходах піднявся від капітана до генерала, нагороджений п'ятьма державними нагородами. Я зараз кавалер трьох орденів Богдана Хмельницького. Досить сказати, що орденом Богдана Хмельницького першого ступеня нагороджено всього 45 людей в Україні. У тому числі я. Я став Героєм України. У мене є орден «Золота зірка» №5. Книги мої видають. Є стипендія імені майора Березняка. У свій час вона була навіть вища, ніж моя пенсія (посміхається). Зараз більше — перерахували, і я вже перегнав своїх стипендіатів.

— *А на машині, подарованій нещодавно колегами-розвідниками, ви їздите?*

— Машина, звісно, є. Але через погіршення зору обслуговують мене тепер син та онук.

— *А де і як святкуватимете День Перемоги?*

— Удома. До мене приїдуть друзі.

— *А у Кракові давно були? Як вас там зустрічають?*

— Був там минулого року. Зустрічають там мене добре навіть за цих умов. Пам'ятаю, на 40-річчя звільнення Кракова святкування проходили на найвищому рівні. І коли мер Кракова оголосив, що в залі присутні рятівники міста, то у залі такі були овації! У вітринах магазинів стояли наші портрети... Того дня я вийшов без супроводу в центр Кракова, на головну площу, на ній продають квіти. І коли проходив до пам'ятника Міцкевича, до мене підійшла дівчина-квіткарка з величезним букетом і сказала: «Це рятівнику Кракова від наших дівчат — краківських квіткарів». Мені було дуже приємно...

ДОВІДКА «УМ» Євген Березняк — Герой України, генерал-майор у відставці. Народився у Дніпропетровську. Був нагороджений орденами Вітчизняної війни I, II ступенів, Жовтневої революції, Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», медалями «За трудову доблесть» I та II ступенів, має звання заслуженого вчителя України. Польський уряд нагородив Євгена Березняка орденом «Вертутті Мілітарі», Золотим хрестом партизанської слави, кількома медалями, у тому числі «За врятування пам'яток культури та мистецтва», «За врятування Кракова». За особисті заслуги у розвитку ветеранської руху та активну громадську діяльність у 1994 році Євген Березняк був відзначений орденом «За заслуги», а в 1999 році орденом Богдана Хмельницького III ступеня. У червні 2000 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову про заснування стипендії імені героїв Великої Вітчизняної війни (в тому числі і Євгена Березняка) для слухачів і курсантів вищих військових навчальних закладів. У серпні 2001 року Указом Президента України підполковнику Євгену Березняку було присвоєно звання Героя України з врученням ордена «Золота Зірка». Євген Березняк написав книги «Я — Голос», «Пароль «Dum spiro...», «Операція «Голос». Легендарний майор Вихор — кандидат педагогічних наук, відзначений найвищими педагогічними нагородами — медалями Крупської, Ушинського, Макаренка. Загалом же Євген Березняк має 13 орденів і більше 20 медалей.

Євген Степанович одружений, має трьох дітей і чотирьох онуків.

ДО РЕЧІ Бійці розвідгрупи «Голос» під командуванням Євгена Березняка у 1945 році врятували від руйнування Краків. Розвідники діяли 156 днів у тилу ворога. За цей час було передано понад 150 радіограм. Їм удалося повністю розвідати Краківський укріпрайон та всі укріплення, споруджені фашистами на Віслі на південь від Кракова. Група здобула план мінування міста, повністю «розшифрувала» дії гарнізону ворожих військ у Кракові. За чотири з половиною місяці «Голос» зібрав і передав відомості про дислокацію фашистських дивізій, армій і корпусів, повітряних ескадр, про військові перевезення залізницею і шосейними шляхами. Однією з найвизначніших була операція, пов'язана з розкриттям складу озброєння, а також дислокації штабу 17-ї гітлерівської армії та всіх її дивізій. У бойових операціях було знищено понад 100 і взято у полон 17 гітлерівських солдатів та офіцерів, пущено під укіс кілька військових ешелонів, підірвано 4 мости.

Марина ТКАЧУК

№ 081 за 05.05.2006 р.